

SON KAPİTÜLASYONLARDAN BİRİ KARANTİNA

*Dr. Osman Şevki Uludağ
Konya Sayları*

Türkiyede iyyen teşkilâtı geri idi. Şehirler, kasabalar pisti. Halk hastalıklardan korunma tedbirlerini bilmiyordu, daha fenası, din ulemasının telkinleri neticesi olarak, halk hastalığın da, sağlığın da, Allah işi olup korunma tedbirlerine baş vurulduğu takdirde Allaha isyan etmiş olacağına itikat ederdi. Ulema halkın dimağlarında bu gibi safsataları uyandırdıktan sonra devamlı bir surette telkinlerle de bunu beslemekte idiler.

Memleket bulaşık hastalıkların yatağı olmuştu. Veba bu hastalıkların başında bulunuyordu. Veba yüzünden köyler boşalıyordu, şehirlerde salgınlar eksik olmuyordu. Hekimler hastalığın bulaşıcı olduğunu söylüyorlarsa da ulema böyle söyleyenlere (- sapık!) diyordu. Onlarca bulaşıcı hastalık olmazdı, böyle hastalıklar Allahın günahkâr kullarını terbiye için gönderdiği afetlerden ibaretti. O halde hastalıktan korunmağa kalkmak küfür sayılırdı.

Ulemanın fikrince veba ile mücadele etmek için ortalıktan (fısk ve fücur) u kaldırmalı idi. Bekâr odaları ve bu odalarda işlenen günahlar mevcut iken Allahın gazabından kurtulmak mümkün olmayacağı kanaati Saraya bile telkin edilmişti.

1812 tarihli (1227 Hicri) hüküm ile veba salgınının sebebi ve savaşı için takip olunacak yol böyle ifade edilmişti.

Galata ve Kasımpaşa caniplerinde bekâr odalarında bir müddet-tenberi hilâfı şeriatı garrâ ve mugayiri emri riza nice... ve fuhşiyata dair mevad tenevvün etmekte olduğu cümleye malûm olan hâlâtın ve zikrolunan bekâr odaları anasul bir derece kesret ve vefret üzere değilse de biraz vakittenberi refte refte tekessür bulan mechulülahval ecnası muhtelif temekkün ve beytutet ile icrayı habaset ve mefsedele fursatyap olup bu makule habasetkârların seyyiatı İbadullah haklarında müstelzimi gazap ve ukubet olduğundan üç beş aydanberi bunca nufus tâun ve vebaya iptilâ ile helâk olup henüz bu illeti hevîlnâktan

emarei defî runümun olmadığına binaen bu misillü habasethanelerin ref'i İndallah mucibi ecri azim idügi vazıhattan olmaktan naşi.... [1].

Bu emir alâkalılara bildirildikten sonra İstanbulda ve Galatada yıkma ameliyatına başlanarak önce Bağçekapisında Melekgirmez sokağı ortadan kalktı, sonra da Haliçte Meyit iskelesinden Tophane kapısına kadar olan yerlerde ve Galata civarında deniz üstünde bulunan kahvehane, berber dükkânı, manav dükkânı gibi binaların üst katlarında bulunan bekâr odaları kâmilen yıkıldı. Bu vakayı eskiden memlekette hüküm süren salgınlardan bir örnek olarak kaydediyoruz. *Kırâni kattâl* diye şöhret bulan vakanın tafsilâtını gerek bizim kitaplarımızda, gerek herhangi bir tarih kitabında görmek mümkündür.

Vakit vakit salgın hâline giren veba memleketin yerli hastalıklarından biri halinde idi. İstanbul surlarının kapılarına yazıcı koymakla dahi sayıları tesbit olunmıyan veba ölümleri herkese dehşet vermişti. Ulemanın telkinleri bu ürküntüyü birçok safsatalarla da karıştırmıştı. Her millet veba hakkında türlü türlü zanlarda buluyordu.

Türkler vebanın adını söylemekle o hastalığın davet edilmiş olduğuna inanırlardı [2]. Onlarca vebanın adı *yumurcak* idi. *Yumurcak* adını söylemekle kendilerini korunma tedbirlerini yapmış sayarlardı.

Hükûmetin resmî dilinde bile tâun, veba, hattâ yumurcak gibi kelimeler söylenmezdi. *İleti malûme* derlerdi. Son vaka esnasında veba savaşı için devletçe ittihaz edilen tedbirlerde iyi hizmet etmiş olanlara verilmiş olan madalyaların beratlarında dahi *ileti malûme* tabiri kullanılmıştı [3].

Rumlar Panaiya'nın kendi hallarına merhamet ederek hastalıktan koruyacağına inanırlardı.

Bulgarlar vebayı cadı zannederlerdi. (Gece cadısı erkeğimi. çocuğumu aldı, beni yalnız bıraktı) derlerdi [4].

Yıllardanberi şiddetli bir fırtına halinde esen veba rüzgârı memleketin yerli hastalıklarından birisi olmuştu. Hekim Şani zadenin korunmak hakkındaki sözlerini ulema küfür sayıyordu. Aklı başında olanlar bile ancak tahribatın şiddetle devamını görünce istemiyerek ve inanmıyarak bazı tedbirlere katlanıyorlardı.

Kızkulesi (veba hastahanesi) haline konmuştu. Vebalılar oraya yollanırdı. Orada Fransız tebaasından *Antuvan Lago* adında bir

[1] Başvekâlet arşivivi, mühimme defterleri: (1227 Cemaziyelahir - 1228 Zilkade).

[2] Mareşal Moltkeninin 22 Şubat 1837 tarihli İstanbul mektubu.

[3] Başvekâlet arşivi, sıhhiye ve tıbbiye dosyaları (Muallim Cevdet tasnifi). No. 751.

[4] Mareşal Moltkenin 2 Teşrinisani 1837 tarihli Varna mektubu.

doktor çalışıyordu. Şani zadenin şahsı baştakileri ürküttüğü için onun tavsiye ettiği tedbirlere kulak asmıyanlar *Antuvan Lago*'nun karantina hakkındaki tekliflerine ehemmiyet vermişlerdi. Bundan dolayı bu zat Türkiyede karantina usulünün kabul edilmesine sebep olmuştu.

Antuvan Lago, karantina usulü ve onun kabulü hakkında uzun bir lâyiha yazdı [1]. Bu lâyihada Avrupalıların hastalıkla mücadele tarzını ve usullerini izah etti. Türkiyede de aynı şeyi yaparak veba ile mücadeleye geçmek hem hastalığı mağlûp etmek, hem de başka memleketlere atlamasına mani olmak yollarını gösterdi.

Yine *Antuvan Lago* lâyihasında karantinanın yalnız bir şehre veya bir vilâyete münhasır kalmayıp bütün memlekete şamil ve İstanbulda bulunan bir merkeze bağlı geniş kadrolu bir teşkilâtın lâzım geldiğini anlattı.

Lâyiha mucibibince yapılacak teşkilâtın merkezi İstanbulda olacaktı. Memleketin mülkî ve idarî hudutları dahilinde ayrı ayrı tâli merkezler kurulması lâzımdı. Bunun için de merkezde müstakil bir meclis kurulacak, bu meclis emirlerini Padişah namına verecekti. Bütün şubeler merkeze bağlı olacaktı. Halk ve askerler için ayrı veba hastahaneleri yapmak, vebalıların eşyalarını temizlemek, icap eden yerlere kordon koymak bu meclise ait olacaktı. Lâyiha (9 Muharrem 1254 «1838») de yazılmıştı.

Vebanın yıllardanberi yaptığı tahribatın önüne geçilememesi, bu lâyiha karşısında Sarayı da harekete getirmişti. Tahribata engel olmak için biricik tedbir olarak ileri sürülen karantina işi hakkında bir hal sureti aranmağa başlandı. Saray en ziyade ulemadan korkuyordu. Onların taassubu bu güzel teklif ve teşebbüsü akim bırakabilirdi, hattâ ulema bu meseleyi bir ihtilâl sebebi haline dahi koyabilirdi.

Gerçi devir değişmişti. Hükümet eski zamanlara nisbetle hayli kuvvetlenmişti. Ulema, icabında öne sürecektir Yeniçeri ağalarını bulamazlardı. Fakat saray ve hükümet yine kuşkuda idi. Ulemaya sormadan bir şey yapmaktan çekiniyordu. Hele çok defalar ihtilâl vesilesi olmuş bulunan bu gibi yeniliklerin tatbiki bahsında ulemanın rızasını almayı *hikmeti hükümet* biliyordu.

Padişah karantinanın evvelâ şer'î cihetini kurtarmak istedi. Sarayda bir şer'îye meclisi kurdu. Uzun münakaşalardan sonra vebanın bulaşıcı olduğu zorla kabul edilmişti. Fakat ulema sırayeti yine Allahın hikmeti sayıyordu. Onlarca veba (*Allahın izni ile sâri*) idi. Ulemanın bu kadarlık dahi olsa hakikati teslim etmeleri onların yola

[1] Risalei Karantiniye - Antuvan Lago, Esat Efendi kütüphanesi, No. 2484.

getirilmesini kolaylaştırdı. Ulema eski fıkıh kitaplarını karıştırdılar, o vakte kadar kimsenin farkında olmadığı fetvalardan birisini çıkardılar, vebanın bulaşıcı olduğu fetvasını verdiler.

Yıllardanberi yapılan münakaşalarda akla gelmiyen veya akıl edilemiyen fetvalar hatırlandıktan sonra nihayet Şehislâm Asım Efendiye müracaat olundu. Bu zat vebanın günahlarından dolayı Allah tarafından kullara yollanan bir ceza olduğu kanaatinde olduğu için istenen fetayı şöylece yazdı:

Bir beldeye tâun isabet edip Hak süphanehû ve Taâlâ Hazretlerinin kahrından lûtfuna iltica ile esbabı tahaffüziyeye teşebbüs etmekte beis var mıdır, elcevap: yoktur [1].

Bu fetva üzerine Babîâli ve meclisi ahkâmı adliyyede birleşilerek teşkilâta başlandı. Fakat verilen fetva bütün fikirleri yumuşatmamıştı. Karantinanın bir frenk âdeti olduğu için ehli islâm indinde buna riayetın caiz olmadığı hakkında ortaya bazı fikirler çıkarılmıştı ve bu fikirler oldukça yayılmıştı [2]. Hükümet te karantinanın şer'i ve akli bir iş olduğuu isbat etmek mevkiine düştü. (Takvimi vekayi) de uzun bir bent neşrederek [3] halkın zehabını düzeltmeğe mecburiyet duydu.

Antwan Lago'nun lâyihası (9 Muharrem 1254 «1838») de yazıldığı halde kurulan meclislerin ve bunların sonunda çıkarılan fermanın (evasıt Rebiülâhır 1254 «1838») tarihli oluşuna bakılırsa üç ay içinde karantina işlerinin hayli ilerlediği görülmüş olur.

Padişah halka örnek olmak üzere en önce İstanbulda tahaffuzhaneler açarak [4] İstanbula karadan ve denizden gelecek olan yolcuları karantina kaydına tâbi tutmak ve vaziyeti yabancı devlet elçilerine de bildirerek ondan sonra harekete geçmek istemişse de bu surette hareket ettiği takdirde vakit kaybedeceğini düşünmüş ve en ziyade İskenderiye, Kıbrıs ve Şam taraflarında hastalığın şiddetli olduğunu haber alması üzerine Akdeniz yolcuları İstanbula gelmezden evvel temizlenmek üzere Çanakkalede bir merkez kurulmuştu [5].

O esnada Biga sancağı Mutasarrıfı bulunan Vasıf Paşaya emir vererek Akdeniz taraflarından gelecek imtiyazlı veya imtiyazsız her gemiye karantina konulmasını, bunlar icinde bulunanların istisnasız

[1] Başvekâlet arşivi, sıhhiye ve tıbbiye dosyaları, (Muallim Cevdet tasnifi), No. 347.

[2] Tarihi Lûtfi, cilt: 5.

[3] Takvimi Vekayi, 164 üncü nüsha.

[4] Başvekâlet arşivi, sıhhiye ve tıbbiye dosyaları, (Muallim Cevdet tasnifi), No. 948.

[5] Başvekâlet arşivi, sıhhiye ve tıbbiye dosyaları, (Muallim Cevdet tasnifi), No. 347.

olarak aynı kayda tâbi tutulmalarını, karantina sonunda da kendilerine birer vesika verildikten sonra İstanbula gelmelerinde serbest olduklarının bildirilmesini istemişti [1].

Çanakkalede karantina Müdürlüğüne Divanı Hümayun hocalarından Esat Efendi tayin olunmuştu, aynı emir ona da verilmişti. Emri dinlemiyenler icbar edilecek, karantinadan kaçarak İstanbula gelecek olan gemiler tekrar boğaza iade edilecekti.

Tuna üzerinde dahi aynı tertibat alındığı gibi [2] memleketin her tarafı için bir karantina talimatnamesi tanzim olunarak tamim olunmuştu.

Antuvan Lago karantina usulünü Türkiyenin her tarafında aynı zamanda kurmak istiyordu. Verilecek emirlerin Padişah iradesile ve onun adına olarak verilmesini lüzumlu görüyordu. Merkezde bir meclis kurulmak, fakat bu meclis çok azadan mürekkep olmayıp yapılacak işin (*rasîn ve muhkem olması*) için bunu kalabalığa boğmamak *Lago*'nun teklifi cümlesinden idi [3].

Selim Sâti', Mehmet Esat, Abdülhak Efendiler bu teşkilât üzerinde müzakereye memur edilmişlerdir. Karantina kelimesi Abdülhak Efendi tarafından (*usulü tahaffüz*) diye terceme edilmişti.

İlk günlerde halkı bu yeni kurağ aleyhine ayaklandırmak isteyenlerin ortalıkta hasıl ettikleri menuniyetsizliklere karşı (Takvimi Vekayi) de zikrettiğimiz bent neşrolunmakla beraber bu iş için bir de (Meclisi Şer'i) teşkiline lüzum görüldü. Esat Efendi bu meclisin başına geçirilmişti. Karantina işleri dahilî bir inzibat işi olmakla beraber haricî olarakta inzibatı icap ettirdiği için buna da mansure Feriki Namık Paşa memur edilmişti. Abdülhak Efendi bütün teşkilâtın başında idi.

İdaresinde bu kadar dikkat olunan yeni müessese az zamanda işlerini düzenleştirerek genişletti. Hattâ memleketin birçok taraflarından da tahaffüz şubeleri istenmeğe başlandı. Meselâ Kuşadası iskelesinin işlek bir mahal olması dolayısıyla bulaşık ve şüpheli mahallerden gelecek olan yolcuların karantinaya tâbi tutulmaları için mahallî İdaremeclisinin mazbatası ile bir tahâffuzhane istenmesi (21 Zilkade 1256 «1740») bu cümledendi.

Halk bir taraftan yeniliğin faydalarını anlıyarak bunun genişletilmesini istiyorken öte taraftan da bunu hazmedemiyenlerin fitneleri

[1] Başvekâlet arşivi, sıhhiye ve tıbbiye dosyaları, (Muallim Cevdet tasnifi), No. 347.

[2] Başvekâlet arşivi, sıhhiye ve tıbbiye dosyaları (Muallim Cevdet tasnifi) No. 717.

[3] Risalei Karantiniye - Antuvan Lago, Esat Ef. kütüphanesi, No. 2484.

ortalığı sarıyordu. Kuşadasının İdare meclisi bir karantina şubesi için mazbata yapıyorken yine orada Karaimam, Hacımolla, Tabak İbrahim gibi adamların ön ayak olarak uyandırmak istedikleri fitne halkı da ikiye ayırmıştı.

Hükümet böyle bir hâdise karşısında şiddetle hareket etti. Adlarını yazdığımız bu müfsitleri İstanköyüne sürerek fitneyi yatıştırdı [1].

Tatbikatta hatıra, gönüle bakılmıyordu. Hattâ (10 Cemaziyelâhır 1259 «1893») da İstanbula gelen Prusya Kralının kardeşi Prens Alber'i de müstesna tutmamış Ayastafanos (Yeşilköy) ta karantina bekletmişti [2].

Karantina işleri 1851 e kadar bu şekilde devam etti. (15 Muharrem 1267 - 1851) tarihli mâtbu bir talimatname ile karantina memurlarının vazifeleri izah ve tasrih olundu. Ancak hükümet bir taraftan *Antuvan Lago*'nun lâyhası üzerinde hareket edip memleketi vebadan kurtarmak için ciddiyetle hareket ediyorken ayrıca mühim bir yol daha tutmuştu :

Karantina işlerini memleketimizde yürütecek mutahassısımız yoktu. Hattâ bu işte kullanacak hekimden bile mahrumdu. Saray da dahil olduğu halde başlıca tıbbî idarelerin başında yabancı hekimler bulunuyordu. Orduda bile ecnebî hekim kullanılıyordu. Bu yeni işte durumu muvaffakiyetle idare edecek hekime ihtiyaç vardı. O vakte kadar memleketlerinde karantina usulünü kabul etmiş bulunan devletlerden birer memur istenerek bunların bilgilerinden istifade olunmak yolu tutuldu. Çağırılan bu yabancı hekimler 1839 da (*Meclisi Umuru Sıhhiye*) adli bir müessese vücade getirerek [3] karantina işleri onlara verildi [4].

Eskiden beri verilen kapitülasyonlardan bir de sıhhi sahada yenisi icat edilmiş oldu. Bu yeni kapitülasyon sırf Türkiyenin arzusu ve daveti ile doğmuştu. Kendi isteğimizle getirdiğimiz bu yabancılar sonraları Türkiyede yerleşmek hakkını almışlar ve Meclisi Umuru sıhhiyenin otuzdan ibaret olan delegeleri arasında yirmi üç kişilik bir de ekseriyet temin etmişlerdir.

Bu meclis ilk defa (25 Rebiülevvel 1256 «27 Mayıs 1840») da İstanbulda Lebib Efendi reisliğinde toplandı [5]. Mecliste Lebib Efendiden başka Baki Efendi, L. Robert, A. Pezzoni, J. Boskiyoviç, Dr. Agop Davutoğlu, F. Lopyrre, Dr. Andre Leval, G. Franseşi, Dr. Herman, J. Vadina bulunuyordu.

[1] Başvekâlet arşivi, Sıhhiye ve Tıbbiye dosyaları (Muallim Cevdet tasnifi).

[2] Başvekâlet arşivi, Hariciye dosyaları, (Muallim Cevdet tasnifi) No. 2714.

[3] Précis d'hygiène-Jules Courmont, 1925, Paris.

[4] Karantina-Ahmet Mitat (Serveti Fünun mecmuası nüshai fevkalâdesi).

[5] Sıhhiye Vekâleti - Hudut ve Sahiller Müdiriyeti Umumiyesi.

Türkiyenin davetile ecnebî murahhaslarından terekküp eden (*Mec-lisi Umuru Sıhhiye*) nin ilk işi Türkiye ve İstanbul limanı hakkında bir nizamname tanzim etmek oldu. Yirmi altı maddeden ibaret olan bu nizamnamede patentalar, sefinelerin, mecburiyetleri, şüpheli veya bulaşık sefineler, mallar, karantina kanunları... hakkındaki hattı hareketler tasrih olundu [1]. Bundan başka (8 Nisan 1840) da da karadan gelecek olanlar için ayrı bir nizamname yapıldı.

Türkiye karantina usulünü böyle ecnebî murahhasların yardımı ile kurmuş ve bu memlekette tesis etmiş olduğu esnada Avrupada dahi veba hastalığı aşırı salgınlar yapmakta idi. 1851 senesinde Pariste Fransa, Avusturya, Sicilya, İngiltere, Yunan, Rusya, Sardonya, Toskana, İspanya, Papa ve Portekiz hükümetlerinden mürekkep bir sıhhiye konferansı toptanmıştı. Buna Türkiye dahi davet edilmişti.

Türkiye, murahhaslarını konferansın ilk toplanmalarına yetiştirememişti. Konferansın beş altı celse akdinden sonra Pariste general konsolos bulunan Mr. Helfen ile Dr. Bartoleti adında iki Türkiye murahhası müzakerelere iştirak etmişlerdi, (5 Birinciteşrin 1851). Bu murahhaslardan Mr. Halfen konferansın siyasi işlerine, Bartoleti ise sıhhi ve tıbbî kısımlarına ayrılmışlardı.

Konferansın maksadı salgın hastalıkların yayılmasına karşı çare aramakla beraber ticareti de korumaktı. Çünkü o vakte kadar kendi memleketlerinde karantina usulünü kabul ve tatbik etmiş olan milletlerde gemilerin, yeni vak'a çıkmadığı taktirde bile, kırk gün müddetle sahillere yanaştırılmadığı vâkidi.

Karantina kelimesi kırk gün manasına geliyordu.

Yine birçok memleketler bu usulü ticarî rekabetler için bir silâh olarak kullanıyorlar ve suiistimal ediyorlardı.

Türkiye murahhaslarının konferansa verdikleri lâyhada (içtimâî hayatın iki büyük yayı ve memleketlerin rabıtası olan gemicilik ile ticaret medenî hükümetler için umumî sıhhatin istilzam eylediği müfritane ihtiyattan mütevellit iz'âçlardan müteessir olduğu için bunların hafiflendirilmesi) istenmişti [2]. Konferans bu esaslar üzerinde yürüyerek o vakte kadar salgın, bulaşık ve aynı zamanda karantinaya tâbi tutulmayı icap ettiren birçok hastalıkları ve bunlar arasında çiçek, kızıl, difteri gibi hastalıkları bu kayitten hariç bırakmış ve

[1] Recuil des réglements depuis 1840 jusqu'a 1902. (Réglement organique pour les provenances de mer, tant a Constantinople que dans les autres echelles et ports de l'Empire Ottoman.

[2] Karantina - Ahmet Mitat.

karantinaya tâbi tutulacak hastalıklar veba, kolera, sarihumma gibi üç hastalık olarak kabul edilmiştir.

Avrupada o zamanlarda hüküm süren telâkkiler vebanın Avrupaya Tükiyeden geldiği ve Türkiyenin veba yatağı halinde bulunduğu merkezinde idi. Konferans ta bu kanaatten dolayı Türkiye'yi daima bulaşık bir yer olmak üzere tanımak temayülünde idi. Bartoleti'nin verdiği izahat ve diğer mütalâaları sonunda vebanın Türkiye'ye daima şarktan geldiği, şark tabirinin Türkiye'yi ifade etmediği, şarkta buluna Türkiyenin de şark tarafı bulunduğu, asıl yatağın da Hindistanda bulunduğu kanaati hasıl oldu. Bununla beraber şarktan gelen hastalık Türkiye limanlarından geçtiği için İstanbulda olduğu gibi Mısırdaki dahi yüksek bir sıhhiye meclisinin kurulmasına karar verildi.

Konferans kırk sekiz defa toplandıktan sonra (19 Birincikânun 1851) de dağıldı. Karantina müddeti umum memleketler için on beş gün olarak kabul edildikten sonra on yedi maddeden mürekkep olarak yapılan nizamnamenin beş sene mer'î olması tekrâr etti.

* * *

1865 te (büyük kolera) denen salgın çıktı. Bu salgın yalnız Türkiyede değil Avrupada da büyük telefâtı mucip oldu. Koleranın şiddeti herkesi yeniden heyecana düşürdü [1].

Vak'a Avuranın siyasî ve tıbbî mahfellerini işgal etti. Kolera tahribatı bilhassa Hicazda son dereceyi bulmuştu. Salgın, Hindistandan Hicaza, oradan da Mısır yolu ile Avrupaya sıçramıştı.

Vak'a yolunun şark istikametinde olması, bütün cihanın da gözlerini bu tarafa çevirmeğe sebep teşkil etmişti. Bu münasebetle Avusturya, Belçika, İspanya Fransa, İngiltere, Yunan, İtalya, İran, Portekiz, Prusya, Rusya, İsveç, Norveç devletleriyle Mısır Hıdivliğinin iştiraki ile Galatasaray mektebinde bir konferans kuruldu (13 Birincikânun 1865).

Hariciye Nazır Âli Paşanın bir nutku ile açılan konferansın reisliğine Hekimbaşı Salih Efendi geçti. Türkiyenin ikinci murahhası yine Bartoleti idi.

Bu konferansta Hicazdaki kolera vakaları münakaşanın zeminini teşkil etti. Sonunda asıl hastalık membalarının Hindistan olduğu bir kere daha anlaşılmiş oldu. Konferans asıl kaynak ve yatak hakkında ittifak edince bu kaynağı kurutmağa uğraşmaktan ise hastalığı garba ve Avrupaya sıçratmamak için tedbir aramayı kâfi bularak kızıl

[1] Hicazda teşkilât ve ıslahatı sıhhiye ve 1329 haccı şerifi - Doktor Kasım İzzettin.

denizin kapısında, Babülmendepte büyük bir tahaffuzhane kurmağı ilk madde olarak kabul etti. Böylelikle Hindistandan ve şarkın daha başka taraflarından gelecek olan hacılar orada temizlenecekler, karantina göreceklerdi. Bu tedbirlere karşı kolera yine Hicaza atlayabilirse bu defa da Eloca gibi münasip mahalde ayrı bir tahaffuzhanede temizlenmeden Mısır yolundan geçemiyceklerdi [1].

Türkiye-İran hududu üzerinde de ayrı karantina istasyonları açılarak Basra körfezi yolu ile gelmesi muhtemel olan salgına karşı tedbirler almak kararlaştırıldı.

Hicazın durumu çok fena idi. Mekkede ve Ciddede yıllardanberi birikmiş süprüntüler vardı. Sokaklar süprüntü ile dolu idi. Mennede kesilen sayısız kurbanlar da ayrıca büyük bir pislik bırakıyordu. Oraya idarei sıhhiye başkâtipliğinde bulunmuş olan Ahmet Efendi reisliğinde bir komisyon yollandı. Mısır hükûmeti de ayrı bir sıhhiye heyeti gönderdiği gibi, İskenderiye meclisi orada Türkiye murahhası bulunan Dr. Bimsnisten'i gönderdi. Mekkede birer sıhhiye tabibi, Ciddede bir enspektörlük, Cidde, Lit, Rabi, Yenbug da ayrı ayrı karantinahaneler tesisi kararlaştırıldı. Mekkede tanzifat ve Mennede kesilen kurbanların gömülmesi için dört bin riyal tahsisi kararlaştırıldı [2].

Türkiye, Hicaz işlerine fazla ehemmiyet vermekle beraber Galatasaray konferansının verdiği kararlarda yapılması istenen işlerin malî tarafı halledilmediğinden kararlaşan işlerin ifası müşkül olacaktı. O vakte kadar sefinelerden alınan karantina rüsumu hiç derecesinde olduğu için yapılacak masrafa kâfi gelmeyeceği ortaya sürülmüş ise de konferansı teşkil eden Avrupalı murahhaslarca para işinin fen işi olmadığından bahisle Babülinin bnu devletlerle başka bir surette halletmesi lâzım geldiği cevabı verilerek en esaslî nokta karar altına alınmadı. Kırk dört toplanmadan sonra, kolera hakkında bir nizamname yapılmış olduğu halde, (26 Eylül 1866) da yine Âli Paşanın bir nutku ile Galatasaray konferansı da dağıldı.

Türkiye konferansın açık bıraktığı para meselesi üzerine sonradan devtetler nezdinde müteaddit müracaatlarda bulundu. Konferansın istediği sıhhi tedbirleri başarmak ve karantina müesseselerini yapabilmek için lâzım gelen parayı Türkiyenin yalnız başına sarfedemeyeceği noktasında ısrar edilerek, bu müessese ve tedbirlerin aynı zamanda Avrupayı da salgın hastalıklardan kurtarmak hizmetini söyliyerek Galatasaray konferansını imza etmiş olan devletlerden

[1] Karantina - Ahmet Mitat.

[2] Hicazda sıhhiye teşkilâtı ve ıslahatı sıhhiye - Doktor Kasım İzzettin.

mürekkep bir komisyon 1868 de, Türkiye Hariciye Nazırlığında yeni bir toplanma yaptılar [1].

Harp sefineleri ile hükümdarların bindikleri gemiler müstesna olmak üzere bütün sefinelerin Türkiye limanlarına girdiklerinde verdikleri resmin miktarı arttırıldı. Türkiye karantina müesseseleri için bu suretle karşılık bulmuş oldu.

Türkiye sıhhi rüsum işini yoluna koyduktan sonra Galatasaray konferansının mukarreratını samimiyetle tatbik etmeğe koyuldu. Mevcut olan tahaffuzhanelerden lüzusuzlarını kaldırarak lâzım olanlarını ıslah, tevsi ve tamir etti. İzmir civarında Klazümen'de ve Kızıldeniz havzasında Kamaran'da bulunan tahaffuzhaneleri son sistem olarak yeniden yaptırdı.

Bu tahaffuzhaneler bilhassa Kamaran tahaffuzhanesi o devirde Türkiyenin en mükemmel ve malzemesi bol bir sıhhat merkezi haline getirildi. Klazümen tahaffuzhanesi de oldukça düzgün bir duruma girmişti.

Paris ve Galatasaray konferansları ile başlayan sıhhi temaslardan alınan sonuçların faydası görününce Avrupayı dahi salgınlardan kurtaran karantina tedbirlerini ilmin yeniliklerinden istifade ettirmek düşüncesiyle sık sık yeni konferanslar tertibine başlandı. Muhtelif Avrupa şehirlerinde açılan bu konferanslara Türkiye dahi karıştı. Bu cümleden olmak üzere 1874 te Viyanada toplanan konferans şehirlerinin temizliği ve ijyen ile uğraştı. Böylelikle karantina tedbirlerinin hafifletilmesinin, hattâ ilgasının mümkün olacağı düşüncesi ortaya atılmakla beraber Türkiye eski karantina nizamnamesinin bozulmasına taraftar olmadı. Yunanlılar da bizimle beraber aynı düşünce taraflısı oldukları için konferanstan zikre değer bir sonuç alınmadı.

1885 te Romada toplanan konferansta ortaya yeni bir fikir çıktı. Buna göre savaşın asıl hastalık yatağında yapılması ve hastalığın kendi yerinde mağlup edilmesi düşünüldü. Halbuki koleranın yatağı olan Hindistandaki büyük nehirlerin teşkil ettikleri bataklıkları kurutmak lâzım geleceği anlaşılmış olduğu için bu kadar büyük uğraşların mümkün olmayacağı neticesine varıldı. Yine karantina usulünde devama karar verildi.

Sık sık toplanan konferanslara rağmen 1867 nizamnamesi tekrar muhafaza edilmiş, tahaffuz için yeni tedbirler ve çareler bulunamıyarak eski kararlar üzerinde durulmuştu.

[1] Karantina - Ahmet Mitat.

1890 da Hicazda kolera o zamana kadar görülmemiş bir şiddet gösterdi. O yıl için yalnız Mekke, Menne ve Arafat'ta 13436 ve Mekke, Medine, Cidde, Tâif yollarında da 16900 ki toplu olarak 30336 kişi koleradan ölmüştü [1].

Görülen bu müthiş telefat Türkiyenin Hicazlıların sıhhati üzerinde müsamahalı davrandığı gibi bir vehim uyandırmış, her tarafa tesir etmişti. Mekke'de sıhhat işlerinin ecnebiler eline alınması lüzumundan bahsolunmağa başlanmıştı. Bu maksatla Pariste bir sıhhiye konferansı toplanmasına devletler arasında karar verilmişti.

Osmanlı Türkiyesi bu hallerden telâşlanarak zuhuru muhakkak gibi görünen tehlikenin önünü almak maksadile Mekke'de yeniden bazı sıhhat tedbirleri alınmasına karar verdi. Fakir Hacıların ikametine tahsis edilmek üzere 1400 kişinin sığabileceği genişlikte bir misafirhane yaptırmayı düşündü. Bu iş için dahi Müşir Âsaf Paşayı memur etti. [2]

Paris konferansı toplanır toplanmaz, beklendiği üzere, hemen Hicazın sıhhat işleri bahse mevzu oldu. Her taraftan şiddetli bir lisan ile Türkiyeye tariz olunmağa başlandı. İtalya delegesi Bağliyaninin kullandığı lisanın sertliği çok aşikâr idi. Müzakerenin almak üzere bulunduğu cereyan esnasında Osmanlı murahhası (Hicazda kolera'nın tahribat yapmasına mani olmak üzere düşünülen tedbirler Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahale demek olacağı ve bunların Türkiye tarafından kabul edilemeyeceği) tarzında lisan kullandı. Buna karşı da İtalyan delegesi, şiddeti gittikçe artan btr tavır ile, sert bir karşılık verdi:

«Geçen beyanatımızda meselenin bize ait olacağını tetkik ettik ve yalnız muahedelere iştirâk eden milletlerin sıhhi menfaatlerini göz önüne alarak diyanet iktizası üzere mükellef oldukları mecburiyetlerin ifası için Mekkeye giden hacıların gayet mühim olan menfaatlerini bir yana bıraktık. Biz kendimize müteallik olmıyan bu noktaya dokunmak istemiyorduk. Fakat Osmanlı delegeleri bizi bunu yapmağa hemen hemen mecbur ediyorlar. Bununla beraber şu noktanın tarafımızdan ciddiyetle düşünülmesi pek münasip olacaktır. Çünkü bundan pek büyük mesuliyetler doğuyor. Bu mesuliyetler yalnız pek çok hacı kabul eden Türkiyeyi değil, İngiltere, Avusturya ve Macaristan, Hollanda, Fransa, ve Yunan gibi din icaplarının ifası için Hicaza gitmek istiyen hacılara müsaade eden milletlere dahi aittir.»

[1] Hicazda teşkilât ve ıslahatı sıhhiye ve 1329 haccı şerifi - Doktor Kasım İzzettin.

[2] Hicazda teşkilât ve ıslâhatı sıhhiye-Doktor Kasım İzzettin.

İtalyalı murahhasın bu şiddetli sözleri konferansın Osmanlı Türkiyesi aleyhine dönmesine sebep oldu [1]. Ortaya hayli istatistik çıkarıldı. Bu istatistikler Cavalı hacılardan memleketlerine dönenlerin yüzde 60-70, boşnakların yüzde elli nisbetinde olduğunu gösteriyordu. Yine İtalyalı murahhas şiddetli sözlerine şöyle devam etti:

— «Hac hakkında elde bulunan raporların hepsinde aynı vehametler mevcuttur. Pusuya düşürülmek gibi haller müstesna olmak üzere bu derecede şiddetli telefatı mucip olan bir muharebeyi ben hatırlamıyorum. Orada vasatî vefat yüzde 20 den 50 ye kadar değişmektedir. Bu nisbet hemen her sene görülen vakaları teşkil ediyor.... insanlık hissî her dinin esasıdır. Her türlü halkın üstünde insanlık hakkı vardır. Asrımız için şerefi mucip olan içtimaî kanunların en doğrusu ve adalete en muvafık olanı temellük hakkının şahsî haklara zarar vermeğe başladığı noktadan öteye tecavüzüne müsaade etmiyen kanundur...»

İtalyalı murahhas bu sözlerle işi sıhhat meselesi olmaktan dahi çıkararak siyasal bir şekle sokmak üzere idi. Osmanlı devletinin çok korktuğu ecebî müdahalelerinden birisi hemen hemen vuku bulmak üzere idi.

Konferansta söylenen sözler, insanlık haklarının muhafazası için duyulan himaye vazifesinin hemen icrasına başlanması gibi bir cereyan alınca Baggliyanı sözlerine başka ve daha sert bir ton vererek şu hükmü ilâve etti:

— «Türkiye hacıların sıhhat işlerine bakmıyor, Bunun için ölümler pek çok fazla oluyor. Türkiyenin iç işlerine karışmak için Avrupanın hakkı vardır.» [2]

Türkiye murahhasları, kendi devletlerinin aleyhine esen bu şiddetli fırtına içinde yumuşak bir dil ile yapacağı işleri konferansa bildirdi. Bu işler arasında yoksul hacılara mahsus 1400 kişilik bir misafirhane yapılacağı taahhüt olundu. Başkaca Mekke'de gureba hastahanesi genişletilecek, ayrı olarak yine Mekke'de 300, Mennede 200 yataklı birer hastahane yapılacak, her sene ramazanda oraya ilâç ve sıhhat heyetleri yollanacak, sokaklarda kalan hastaların nakilleri için hastahane arabaları tedarik olunacak idi, sokakları temizlemek te bu taahhütlere dahildi. Hacılara sıhhatleri için muzir olan yiyeceklerin satışı yasak edilecekti. Ciddede su yolları tamir ve hastahane de tevsi olunacaktı.

Bu vaatler üzerine konferansta muvakkat bir sükûn hasıl oldu.

[1] Hicazda teşkilât ve islâhatı sıhhiye - Doktor Kasım İzzettin.

[2] Hicazda teşkilât ve islâhat sıhhiye - Doktor Kasım İzzettin.

Türkiyenin konferansta İtalyalı murahhasa cevap olarak öne sürdüğü maddeler için evvelâ Mekke'de Belediye teşkilâtı kurmak lâzımdı. Gerek Mekke ve gerekse hacıların ziyaret ettiği mıntakalar hakikaten pek pisti. (Beldei tâhire, beldei mutahhere) denilen Mekke'de aptesane çukurları dolunca bunların muhtevileri sokaklarda açılan kuyulara aktarılıyordu, Herkes mukaddes yer'erin etrafında bile büyük ve küçük aptestini bozuyordu. Yüzbinlerce fakir hacı geceleri (Ravzai mutahhare) nin etrafında ve bu pislikler üstünde yatıyordu.

Medinede bütün su kuyularının ağzı açıktı. Bunların yanı başında da lâğım çukurları bulunuyordu.

Mennede hacıların kestikleri yüzbinlerce kurban üç gün içinde orasını tahammül olunamıyacak kadar pislige boğuyordu.

Bu işleri düzeltmek için İüzum gösterilen belediye teşkilâtı ihmal edilemezdi. Fakat Mekke'de belediye kurmak mahzurlu görüldü. (Beldei tâhire halkı rüsum vermiye alışık olmadıkları gibi rüsuma mütehammil dahi olmadıkları için fedakârlık edemeyecekleri) tarzında bir mahzur baş göstermişti.

Bütün devlet vergilerinden olduğu gibi belediye resimlerinden de muaf yaşıyan bura ahali devletın sürre adı ile gönderdiği paralarla ve hacılardan kazandıkları ile geçiniyorlardı. Sızıltıya meydan vermemek için tedbir arandı ve bulundu:

Salgın hastalıklar en çok hac mevsiminde görüldüğü için yapılacak tedbirler de belediye işi olmayıp devlete ait sıhhat işi sayıldı, ve böyle bir şekil bulununca oralarını temizlemenin halka ait olmayıp Osmanlı İmparatorluğunun ve halifelik makamının vazifesi cümlesinden sayıldı. Nihayet 1895 te Sadrazam bulunan Cevat Paşa ile Mekke Emiri Şerif Avnürrefik Paşa meseleyi devlet işi sayarak bazı tedbirler almağa başladılar, ve Türkiye murahhaslarının konferansta vadettikleri ıslahatı kısmen başardılar.

Yapılacak işler o kadar çoktu ki hükümette bunları tamamiyle yapamadı. Meslâ fakir hacıların iskânları için taahhut olunan misafirhaneyi yaptılar. Ancak hastahaneleri yapmadılar. Halbuki oralarda hastahane ihtiyacı genişti. Mekke'de evkafa ait küçük bir hastahane vardı. Bu hastahane Mekkenin en kalabalık bir merkezinde ve sıhhi şartlardardan tamamıyla mahrum bulunan bir harabe halinde idi. Hiç bir sıhhat ihtiyacına karşılık olamazdı Ciddedeki belediye hastahanesi ise insanları tiksindirecek kadar pis ve iptidaî idi. Bir ecebî konsolosu burası için şöyle diyordu:

— « Cidde hastahanesi ahşaptan yapılmış âdi bir salaştan ibarettir. Burada yatak yoktur. Yatak yerine duvar kenarına uzatılmış tahta

kerevetler vardır ki hastalar bunların üstüne uzanarak yatarlar. Kerevetlerde birer sıra delik vardır ki hastalar hacetlerini defederken bu deliklerden istifade ederler, pislikler kerevetin altına akmaktadır. Hastahanedeki hastabakıcı da yoktur, hizmetçi de. Burası âdi bir mezbeledir. Hastalar yemeksiz, ilâçsız ve bakımsızdırlar...».

Bu konsolos tasvirini vesikalandırmak için orasının bir de resmini alarak durumu şu tarzda tesbit etmiştir:

Yanyana bulunan altı kerevetin üstüne hastalar sıralanmışlardır. Ötede bir gün evvel ölmüş bir cenaze görülmektedir, ki onun da üstünü sinekler kaplamıştır. Kerevetin altında insan pisliği kümelenmiştir.

Bununla beraber hükümet Hicazda hastahane binası yapmak istemişse de yine garip bir tarzda hareket etmiştir. Âdi malzeme ile hastahane binası kurmak mümkün olduğu halde, sırf gösteriş yapmış olmak için, Almanya'ya barakalar ısmarlamıştır. Her bir hastane için sekizer baraka getirmiştir. Bu barakalarda yüzer hasta yatırılacaktı.

Avrupalılar Mekke ve civarındaki fenalıkların fakir hacılar yüzünden hasıl olduğunu anlamış buldukları için Paris konferansında Türkiyeye bir teklif yaparak parası olmıyanların buralara gelmelerine mâni olunmasını istemişlerdir. Fakat Türkiye baş murahhası bulunan Turhan Paşa (Hac erkânı asliyei islâmiyeden biridir) diyerek bu teklifi kabul etmemiştir.

* *

Koleranın bulaşması hakkında o zamanlara kadar Avrupada dahi henüz müsbet bir bilgi yoktu. 1893 te Almanya'da Dresten şehrinde toplanan konferansta koleranın bir memlekete sokulmaması için ciddî ve hakikî olarak ne gibi tedbirlere başvurulması lâzım geleceği hakkında açılan münakaşa bunu göstermişti.

Bu konferansta bulaşma yollarının ve vasıtalarının gemiler mi, ticaret eşyası mı, yahut yolcular mı olduğu hakkında pek çok şeyler söylenmişti.

Hele 1894 te Pariste toplanan diğer bir sıhhiye konferansı Avrupayı doğu tarafından gelen bulaşık ve salgın hastalıklardan korumak için pek mütenevvi tedbirler düşündü. Bunda da katî bir karar verilmedi. Koleranın Hamburgda da görülmesi dikkati büsbütün başka istikamete çekti. Hastalığın Avrupaya iki yoldan geldiği kanaati kuvvetlendi. İran ve Rusya yolları bulaşık hastalıkların atladıkları istikametler olmakla beraber asıl önemli yolun kızıl deniz olduğu hakkındaki kanaatler kuvvet buldu. Kamaran, Ebu Esat tahaffuzhanelerinin kuvvetlendirilmesi, Basra körfezine ayrı bir tahaffuzhane yapmak gibi tedbirlerin lüzumu Hamburg kolerasından sonra anlaşıldı.

1897 de Venedik'te kurulan ayrı bir konferans için Türkiye Doktor Kozzonis, Doktor O. Vitolis, Doktor Mahmut Hakkı Beylerden mürekkep murahhas heyetini yolladı [1].

Bu konferans yine hac meselesini kurtarmak üzere toplanmıştı. İtalya delegesi olan Mr. Foa bu defa dahi hac işleri üzerinde durmuş ve (Basra körfezini himaye etmek) diye bir tez sahibi olarak ortaya çıkmıştı. Vebanın yatağı haline gelen şark memleketleri için dikkat uyandırmak üzere didiniyordu. Türkiye birinci murahhası olan Dr. Kozzonis onun şiddetli sözlerine müdahale ederek Mısır ve İran gibi Türkiyenin de şark memleketlerinden olduğunu, fakat buralarının da şark tarafı olan yerler bulunduğunu söyledi. Blhassa son veba salgınının beş ay evvelinden beri Bombay'da görülmekte olduğunu ve bu hastalığın oraya Hong-Kong'dan geldiğini, Bilucistanda da geniş tahribat yaparak İrana atladığını izah etti. Türkiyenin hastalığın asıl yataklarından biri olduğu zihniyeti üzerinde durarak Avrupanın olduğu gibi Türkiyenin de bu hastalığı şarktan aldığını anlattı. Sonra da İtalya murahhasının işaret ettiği Basra körfezi meselesini münakaşa ederek Avrupa ile Türkiyenin durumlarındaki benzerliği aydınlattı. Avrupayı korur iken Türkiyeyi de korumak lâzım geldiğinin kabulünü istedi.

Dr. Kozzonis Türkiyeyi mesul mevkide göstermeyi âdet edinmiş olan İtalya delegesine güzel bir harşılık verdi: Türkiyede karantina işlerinin hükûmette olmayıp Avrupalılar elinde bulunduğunu söyliyerek, eğer Türkiyede sıhhat işlerinin yolunda gitmediği bir hakikat ise buna sebep Türkiyenin beceriksizliği olmayıp bu işleri ellerinde bulunduran ve Türk hükûmetine istediğini kabul ettiren Avrupalı hekimleri itham etmek lâzım geldiğini ilâve etti.

Nihayet Osmanlı mümessili 1868 kararnamesini muhafazada ısrar etti.

Bu konferansa iştirak eden Bulgar murahhası da Türk tezini teyit etti. Bulgaristandan hac etmek üzere Mekkeye giden Türklerin Bombaydan yani bulaşık memleketlerden gelen hacılarla teması neticesinde hastalandıklarını izah etti. Bulgar delegesi veba salgınına geçerek bu hastalığın Bulgaristana Küçük Asyadan değil, hacılar vasıtasıyla daha uzak yerlerden bulaştığında ısrar etti.

Osmanlı delegesi Doktor Kozzonis Venedik konferansında tarizlere meydan vermeden Türk devletinin yerli hacılar için muktedir olduğu bütün işleri muvaffakiyetle yaptığını, asıl mücadele vazifesinin İngiliz-

[1] Conférence sanitaire international de Venise, Rome, 1877.

tereye teveccüh edip Hintli hacılar üzerinde tedbirli davranmasını bütün Avrupayı ve bu arada Türkiyeyi bulaşık hastalıklardan kurtarabileceğini ilâve etmesiyle mühim bir muvaffakiyet kazandı.

Bu hâdisе Osmanlı Türkiyesinin verdiği sıhhat kapitülâsyonunda biricik kazancını teşkil etmektedir.

*
* *

Bundan sonra vaziyette Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti zamanına kadar görülen değişiklik (Meclisi Umuru Sıhhiye) nin Türk nüfuzunu daima uzaklaştırıcı hareketleriyle geçmiştir. Öyle bir durum hasıl olmuştur ki hudutlarımızda ve sahillerimizde sıhhat işlerinde hiç hükümümüz ve nüfuzumuz kalmamıştı. Osmanlılar devrinde esasen umum sıhhat işleri kabineye dahil olmayan ve dahiliye nazırlığının kadrosunda bir (müdüriyeti umumiye) halinde çalışan tâli bir teşekkül olduğu için bunun büyük bir nüfuzu da yoktu. Kıyılarımızın ve sınırlarımızın sıhhat işleri üzerinde çalışan (Meclisi Umuru Sıhhiye) ise (Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi) ni tanımıyordu. Osmanlı kabinesindeki Dahiliye Nazırı memleket sıhhat işlerini çevirmekte bulunduğu gibi, Hariciye Nazırı da hudut ve sahillerimize bakan ve çoğu ecnebi doktorlardan mürekkep bulunan bu (Meclisi Umuru Sıhhiye) ye şeklen reislik ediyordu. Son zamanlarda bu mecliste yalnız iki Türk aza vardı. Bunların yanında ise on dört devletin tayin ettiği birer aza daha vardı ki memleketin sınır ve kıyılarındaki sağlık işlerine, yani asıl sağlık işlerine bunların teşkil ettikleri meclis hâkimdi [1].

Ecnebilere müteşekkil sıhhiye meclisinin teşkilâtı ayrı olduğu gibi, karantinalar, buralarda çalışan doktorlar, karantina memurları da kendilerine bağlı idi. Varidatları çok idi, bu varidat yine kendi meclisleri tarafından idare olunurdu. Vaktiyle karantina teşkil olunurken mütehassısımız olmaması yüzünden Avrupadan getirdiğimiz ve Türk memuru olarak kullanılmak istediğimiz hekimler yavaş yavaş devletin idaresinden ayrı bir idare kurmuşlardı. Artık onun üzerinde devlet dahi müessir olamıyordu. Dolgun bir kasa oradakilere muhitlerine nisbetle ehemmiyetli bir refah temin ediyordu.

İlim bahsine gelince: Karantina idaresi teessüs ediyorken, Türkiye Tıbbiye mektebi henüz iptidai ve teşekkül halinde olduğu için o vakitler bu işde çalışabilecek kudrette hekim bulunamamasına karşı şimdi artık aradan seksen beş sene geçmiş ve bu esnada Türk hekimliği her türlü sıhhat işlerini başaracak kadar yükselmişti. Büyük

[1] Lozan muahedesi — M. Cemil, cilt: 2

harpte en müşkil şartlar içinde kalan Türk hekimi büyük salgınları yenecek kudreti göstermişti. O kadar ki Türk ordusunda, bu harpte, görülen tifo vakaları garbin müterakkî ordularından meselâ Fransa ordusundaki tifo vakalarile mukayese olunduğu takdirde çıkacak netice Türk hekimlerinin lehine olurdu.

Umumî idaresi ecnebi hekimler elinde bulunan ve bu hekimlerin nüfuzu altında çalışan tahaffuzhanelerdeki hekimler arasında dahi Türk hekimleri kendini gösteriyordu. Büyük harpten evvel Babülmendep'teki tahaffuzhanede çalışan ecnebi hekimleri içinde Türk doktoru Hamdi Suat [1] ayarında kimse yoktu.

Biz talebe bulunduğumuz esnada Türkiye arazisi dahilindeki karantina merkezlerinde çalışmak üzere garpten gelen hekimlerin vermeğe mecbur oldukları kollokyom imtihanlarını hazırlamak için Tıp Fakültesi lâboratuarlarında çalıştıkları gönlerde bunların zeki Türk talebesi arasında bocaladıklarını görüyorduk. Biz şahsen öyle karantina hekimi namzeti gördük ki Tıp Fakültemizin iyyen lâboratuarında aramızda eğlence vesilesi teşkil etmiştir. Garplı devletler Türkiyeye ancak umumî talimatları anlıyacak ve basit işler görebilecek değerde Doktor gönderiyordu. Ecnebî doktorlar arasında bulunan karantina merkezlerinde de Türk lâboratuarlarında hazırlanan aşilar kullanılmakta olduğu için Türkiye artık sıhhi kapitülâsyonlardan kendisini uzak bulundurabilirdi.

Esasen Türkler büyük harbin başlangıcında kapitülâsyonları kaldırdıktan itibaren geçen seneler esnasında bu işleri yabancı hekimlere muhtaç olmadan daha iyi görmüşlerdi. Artık eskisi gibi yabancıların avdet ederek bu işleri Türklerin ellerinden almağa lüzum yoktu.

İstiklâl harbinden sonra Lozanda toplanacak olan barışma konferansına giden Türk murahhas heyetinin programında memleketimizde filen mevcut olmıyan kapitülâsyonların bir muahede şeklinde Avrupalı devletlere kabul ettirilmesi esaslı bir maddeyi teşkil ediyordu.

*
**

Lozanda muhtelif devletlerin murahhasları arasında kapitülâsyon bahsi konuşulmak sırası gelince garplıların Türkiyede mevcut olan sıhhat kapitülâsyonları da iptidai surette müzakere olunmak üzere tâli komisyona havale edilmişti. Garplı müttefikler kapitülâsyonları kurtarmak fikri ile İstanbuldaki büyük sıhhiye meclisi yerine (doktorluk komitesi) kurmak arzusunu göstermişlerdi [2]. Böyle bir teşek-

[1] Anatomi patoloji Profesörü merhum Hamdi Hoca.

[2] Lozan - M. Cemil, cilt : 2

külün Türkiyenin menfaatlerine, devletin hâkimiyetine zarar veren mahiyeti olmadığını söylüyorlardı.

Türkiye elbette evvelce mevcut olan (Meclisi Kebiri Umuru Sıhhiye) ile (doktorluk komitesi) arasında bir fark göremezdi. Eski müessesenin adı değişecek, fakat mahiyeti yine yaşayacaktı.

Mr. Barer durumun bir tarihçesini yaparak Türkiyedeki karantina idaresinin 1839 da Türkiye ve Avrupa menfaatleri için bir anlaşma eseri olduğunu ve müessesenin idamesinde mahzur olmadığını söylüyordu. Onun fikrince bulaşık hastalıklar Avrupaya ancak İskenderiyeden ve boğazlardan girebilirdi. Binaenaleyh Avrupa bunu hayatî bir mesele sayardı.

Yine Mr. Barer'e göre bu işte mütteliklerin istedikleri şey siyasi salâhiyeti ve kapitülasyonlardan çıkma tesirlerle münasebeti olmayacak sırf bir doktorluk komitesi idi. Türkiye bunu reddederse sonu vahim olurdu [1].

Türk murahhasları Mr. Barer'in sıhhat kapitülasyonları bahsinde gösterdiği ısrarlara ve hattâ tehditlere karşı fikrini değiştirmede.

Mesele tâli komisyonun raporu ile yine Lozanda üçüncü komisyona gelerek burada 27/1/1923 te incelenmeğe başlandı. Beş defa toplanan tâli komisyon bütün meselelerde anlaşmış olduğu halde doktorlar komitesi bahsinde anlaşmamıştı. Bu komisyonun fikrinde bir kapitülasyon demek olan sıhhat komitesi mutlak olarak lâzımdı. İngiliz, Fransız, İtalyan murahhasları ağız birliği ile bunda ısrar ettiler. Bütün ısrarlar karşısında Türk Başmurahtası İsmet Paşa (General İsmet İnönü) şu kat'i cevabı verdi: [1]

«1839 senesinde Hindistandan Türkiyeye seyahat eden salgın bir kolera hastalığı Türkiyeyi hudutlarında tedabiri sıhhiye ittihazına ve bu maksatla lâzımgelen hidematın teşkiline iptidar eylemeğe sevketti.

«Fakat Avrupa devletleri gemilerinin muayenesine ancak Türk umuru sıhhiyesine ve mevzuubahs olan kontrola iştirak emrinde haklarını tanımak şartile muvafakat etmek istediklerinden Türkiye, her hükümeti mütemeddinenin ittihazile mükellef olduğu tedabiri insaniyetkâraneyi tatbik etmek üzere Avrupa metalibini kabul etmek mecburiyetinde bulundu. Bu suretle Devleti Osmaniyede bir sıhhat kapitülasyonları usulü teessüs etti. Beyan olduğu veçhile teşekkül eden bu beynelmilel idare, yolunda ifayı vazife etmiyordu. Sanatı tababete bigâne bir çok eşhas etibbanın işgal etmesi lâzım gelen mevkileri almışlardı. Bu eşhas adedile mucip oldukları masarif miktarı pek yük-

[1] Lozan - M. Cemil, cilt : 2

sek idi. Fazla olarak bu idarenin tatbik eylediği usul ve ittihaz ettiği tedabir mer'î ve müstakil olmaktan kalmış usul ve tedabirden ibaret olup ilmi tıbbın terakkiyatı ile aynı seviyede değildi. Bu idarenin nekaisi Cemiyeti Akvamın hıfzıssıhha kalemi tarafından neşrolunan bir raporda kezalik menabii ecnebiyeden sudur eden sair vesaikte teb-yin edilmiştir.

«Bugün (intikal usulü idaresi ve Avrupanın sıhhat işlerine bilamel iştiraki) namlarile yadolunan sıhhiye kapitülasyonlarının lüzumunu isbat için Müttelik devletler tarafından dermeyan olunan sebepler şunlardır :

- «1. Veba ve koleranın ocağı şarkıdır.
  2. Bu hastalıklara hac intişar vasıtası olmaktadır.
  3. İstanbul Avrupanın kapısıdır.
  4. Sıhhiye memurları cihetinden Türkiye Avrupalılara mühtaçtır.»
- İsmet Paşa (General İsmet İnönü) vaziyetin tarihini, mucip sebeplerini ve tariflerini böylece sıraladıktan sonra :

— Bu sebepler esassızdır, zira... diyerek her maddeyi şu aşağıdaki sözlerle tahlil etmekte devam etmişti :

«1, Sâri hastalıkların ocakları ancak Hindistanda, Mısırdı, Basrada ve Hicazdadır. Şimdi bu yüzden Türkiyeye umuru sıhhiyeye müteallik bir gûna mesuliyet teveccüh edemez.

«2. Hacıların ekseriyeti azimesi Babülmendep - Bahriahmer - Süveyş kanalı tarikini takip eder. Rusya hacılarına gelince: Bunların sıhhi tedbirlerini İstanbulda tatbik edecek yerde Batumda tatbik etmek münasip olur. Zira bu surette Avrupa ile beraber Türkiyenin de vi-kayesine muvaffakiyet elverir.

«3. İstanbulun Avrupanın kapısı olduğu vesilesile Türkiyeyi beynelmil bir idareyi kabule mecbur etmek muvafık mantık olamaz. Zira Avrupanın en büyük ve en mühim kapıları hakikatta Marsilya ve Cenova gibi akdeniz limanlarıdır ki asıl sâri hastalık ocaklarının kapısı olan Süveyş kanalı ile doğrudan doğruya münasebatta bulunurlar.

«4. Türkiye mükemmel sıhhiye memurlarına maliktir. Hemen yüz senelik bir tıp fakültesine de maliktir. Esasen tecrübe ile de sabit olduğu üzere son rubu asır müddetince tahakkuk ettirdiği terakkilerle sabittir ki Avrupanın mümasil fakülteleri seviyesindedir. Türkiye bundan maada birinci derecede seririyatlara, darülistihzarlara ve İstanbulda okuduktan sonra Avrupanın muhtelif Fakültelerinde ve seririyatlara çalışmış doktorlara maliktir. Esasen İstanbul Meclisi kebir

umuru sıhhiyesi ekseriya Türk laboratuvarlarında ihzar edilmiş aşları istimal etmekte idi.

«Binaenaleyh Türkiye sıhhi müesseselerinden ve doktorlarından dolayı iftihar edebilir.

«Bâlâdaki mûlâhazat İstanbulda beynelmilel bir müessesesi sıhhiyenin vücudü faydadan âri olduğunu isbat eder. Mükemmel bir teşkilâtı sıhhiyeye malik olduğundan Türkiye sıhhiye kapitülasyonlarının kendisi için hassaten müellim olduğu fikrindedir.»

İsmet Paşa (General İsmet İnönü) bütün mucip sebeplerin cevaplarını tefsire tahammül etmiyen açık kelimelerle cevaplandırdı. Türkiyede kendi vatanlarının sıhhi menfaatlerini korumağa muktedir doktorlar bulunduğunu söylemekle beraber bu doktorların yaptıkları vazife ile diğer memleketlere de hizmet etmekte olduklarını aydınlattı. Sıhhiye komitesi diye yabancı doktorlardan mürekkep bir teşekkülün Türk doktorlarının izzeti nefislerini tırmalyacak olan mahiyetini naklettiğimiz sözlerle bildirdi. Netice şu oldu:

— Türkiye beş sene müddetle, müşavir unvanı ile ve Türk memuru olarak üç Avrudalı doktorun karantina işlerinde çalışmasına müsaade edecektir.

Türkiye kırk iki doktorundan on biri, dört yüz yirmi beş memurundan yarısı Türk olan karantina idaresini, yalnız müşavir kaydile ve beş sene müddetle üç doktorun bulunmasına müsaade edecek şekle koymakla sıhat kapitülasyonlarından kurtulmuş oldu. Hakikaten Lozan muahedenamesinin imzasından beş sene sonra bu beş ecnebî doktor da kadrodan çıkarılarak işler tamamen millileştirildi. Karantina idaresinin ilga edildiği vakit bu idarenin elinde 3,654,895 Türk lirası miktarında büyük bir servet bulunuyordu. Eski karantina doktor, memur ve müstahdemleri bundan (tazminat) diye mühim paralar aldılar. Fakat bundan sonra varidatın fazlası kasada depo edilmekten ziyade sıhhi müesseseler yapılmasına sarfedilmeğe başlandı.

Bahsi bitirmeden evvel sıhhi kapitülasyonların Lozan muahadesinde aldığı şekli de bu muahedenameden çıkararak nakletmeği faydalı bularak buna müteallik bir madde ile bir beyannameyi de aynen yazıyoruz:

Madde 117 — Türkiye ile Mekkei Mükerreme haccına ve Kudüs şerif ziyaretine ve Hicaz şimendiferine nezaret etmekte alâkadar devletler, beynelmilel mukavelâtı sıhhiye ahkâmı mucibince tedabiri mahsusa ittihaz edeceklerdir. İcraatta bir vahdeti tâmmem temini zımında bu devletlerle Türkiye, hac ve ziyaret umuru sıhhiyesinin telif ve tanzimi için bir komisyon teşkil edecekler, bu komisyonda

Türkiye devairi sıhhiyesile, Mısır Bahriye ve karantina sıhhiye meclisi temsil edilmiş olacaktır.

Mezkûr komisyon, arazisinde içtima edeceği devletin evvelce muvafakatini istihsal edecektir.

24 Temmuz 1923 te Lozanda imza olunan beyannamenin metni de şudur :

«Haiz oldukları salâhiyetnameler mucibince hareket eden zirde vazihinülimza Türkiye hükümetinin beş senelik bir müddet için hududu sıhhiye idaresine müşavir olarak üç mütehasıs Avrupalı tabip tayin edeceğini beyan eder. Bu tabipler Türkiye memuru olacaklar ve Sıhhiye Vekâletine tâbi bulunacaklardır. Etibbayı mumaileyhim Türkiye hükümetince Cemiyeti akvam hıfzıssıhha encümeni ile beynelmilel umumî hıfzıssıhha idaresi tarafından müştereken tanzim olunan altı esamiyi havi bir cetvel üzerinden intihap olunacaklardır. Bunların maaşları ile diğer şeraiti, tayin ve istihdamları Türkiye hükümetince karargir olacaktır.

Türkiye idarei sıhhiyesi salifüzzikr üç Avrupalı mütehasısın inzımanı muavenetiyle Türkiye sahil ve hudutlarının hidematı sıhhiyesi teşkilâtını tayin eden bir nizamname vücade getirecektir. İşbu nizamname beynelmilel mukavelâtı sıhhiye ahkâmına ve bogazlara ait kısım için boğazlar usulüne müteallik bugünkü tarih ile mümzî mukavelename ahkâmına tevafuk eyleyecektir.

Türkiye idaresi tarafından istifa olunan rüsumu sıhhiye hasılatı münhasıran Türkiyenin umuru sıhhiyesi ihtiyacatına hasr ve tahsis olunacak ve Sıhhiye Vekâletince bu husus için tanzim edilecek bir mülhak bütçe de münderiç bulunacaktır.

Lozan : 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İmzalar

M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan

**

Lozan muahedenamesinin 114 üncü maddesi (*İstanbul meclisi âlii sıhhîsi lağvolunmuştur, Türkiye savâhil ve hududunun teşkilâtı sıhhiyesile Türk idaresi vazifedardır.*) şeklinde tespit edildikten sonra artık mesele kalmamak lâzımgelirdi. Fakat bu konferansta tamamiye hallolunamıyarak pürüzlü kalmış bir mesele vardı: Boğazlar üzerine bazı kayıtlar konmuştu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti muahedenameye imza koyan devletlerin arzularını, münasip zamanında bir yola koymak üzere, kabul etmişti. Bundan dolayı Lozanda yapılan (Boğazlar usulüne dair mukavelename) nin birinci ve altıncı maddeleri de bazı sıhhî kayıtları havi olarak kalmıştı.

Bu maddelerden birincisinde sulh zamanına ait olmak kaydile sancak va hamuleleri ne olursa olsun hastane gemileri, yatlar, balıkçı sefineleri ve askerî olmıyan tayyarelerle birlikte ticaret sefineleri yalnız arsulusal hühümlere tâbi olacaklar ve kılavuzluk, fener, romor-

kör resimleri ve yahut aynı mahiyetteki rüsûm gibi doğrudan doğruya ifa edilen resimlere ait bulunmamak ve Türk hükûmeti tarafından imtiyazı verilmiş idare ve müesseseler tarafından bu hususta kullanılan hukuka hâlel gelmemek şartile hiç bir muamele, rüsûm veya mükellefiyet olmaksızın gündüz ve gece seyrü seferlerini tam bir serbestlik içinde yapacaklardı.

Altıncı maddede ise içlerinde veba, kolera, tifüs vukuatı zuhur eden veya yedi günden beri zuhur etmiş olan harp sefineleri ve bunlardan başka bir limanı beş kere yirmi dört saatten az bir zamanda terketmiş bulunan sefineler Boğazları karantina halinde geçmeğe ve Boğazları bulaştırmak ihtimalini bertaraf etmek için lktiza eden vâki tedbirleri sefine vasıtasile ittihaz mecbur olacaklar ve içinde hekim bulunsun veya bulunmasın bütün gemiler yalnız arsulusal kaidelerle mükellef bulunacaklardı. Kezalik Boğazlar limanlarından birine uğrayacak olan harp ve ticaret sefineleri bu limanlarda yine ancak arsulusal kaidelere tâbi olacaklardı.

Bu maddelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin arsulusal kaidelere aykırı olmıyan kayıtları dikkate alınmamıştır. Cumhuriyet hükûmeti bu iki maddede yazılı bulunan ve kendi hususiyetlerini gözetmiyen kayıtlardan kurtulmak için daha 24 Temmuz 1923 te bir proje tanzim etmişti. Bu projenin ikinci maddesile sulh zamanında sancak ve yük ne olursa olsun hastane gemileri ile yatların ve balıkçı gemilerinin, ticaret gemilerinin bazı kayıtları altında serbesçe geçebilecekleri tasrih edilmekle beraber, beşinci maddesi ile bu gemilerin (*Beynelmîlel sıhhî ahkâm çerçevesi dahilinde ve bu hususta Türkiye tarafından ittihaz olunmuş mukarrerata tevfikân kontrol tabi*) olmalarını istemişti.

Yukarda zikrolunan Boğazlar mukavenamesinin altıncı maddesinde yazılı veba, kolera, tifüs gibi üç hastalığa da yeni projede sarı hummayı ve çiçeği ilâve etmişti.

Türkiye Cumhuriyeti arzularına 20 Temmuz 1937 da Montrö'de imza edilen ve Boğazlar rejimini kendi arzumuza göre değiştiren mukavele neticesinde muvaffak oldu. Bu mukavenenin eski Boğazlar mukavenemesindeki sıhhî kayıtları tadil eden ve kalan pürüzleri ortadan kaldıran 3 üncü ve 22 inci maddelerini aynen naklediyoruz:

Madde 3 — Ege denizinden veya Karadenizden Boğazlara dahil olacak her gemi beynelmîlel hükümler çerçevesi dahilinde Türk nizamları ile vaz edilmiş olan sıhhî kontrole tabi olmak için Boğazlar methaline yakın bir sıhhat merkezinde tevakkuf edeceklerdir. Temiz patentaları olan ve yahut işbu maddenin ikinci fıkrasındaki hüküm-

lerin şumulüne girmediklerini tasdik eden sıhhi bir beyanname ibraz eyliyen gemiler için bu kontrol gündüz ve gece mümkün olan azamî süratle icra edilecek ve bu gemiler Bogazlardan geçişleri esnasında başka hiçbir tevakkufa mecbur edilmeyeceklerdir.

İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekeli humma, veya çiçek vakaları bulunan ve yahut içinde yedi günden az bir zaman evvel o hastalıklar bulunmuş olan gemilerle bulaşık bir limanı beş defa yirmi dört saat-ten az bir zamandan beri terketmiş olan gemiler Türk makamlarının tayin edebilecekleri sıhhat zabıta memurlarını irkâp etmek üzere bundan evvelki fıkrada tasrih edilen sıhhat merkezinde tevakkuf edeceklerdir. Bundan dolayı hiçbir rüsum ve tekâlif alınmayacak ve sıhhat zabıta memurları Boğazların mahrecinde bir sıhhat merkezinde indirileceklerdir.

Madde 22 — İçinde veba, kolera, sarı humma, lekeli humma veya çiçek vakaları bulunan ve yahut içinde yedi günden az bir zaman evvel bu hastalıklar bulunmuş olan harp gemileri ile beş defa yirmi dört saatten az bir zamandan beri bulaşık bir limanı terketmiş olan harp gemileri Bogazları karantina altında geçecekler ve Boğazların bulaştırılmasına imkân bırakmamak için muktazi tahaffuz tedbirlerini ittihaz etmeğe mecbur olacaklardır.

*
**

Montrö mukavelenamesi esas itibarile Lozanda ilga edilmiş olan sıhhat kapitülasyodlarının pürüzlerini tamamen ortadan kaldırdı.

Dünyanın müterakki memleketlerine benzemek, memleketi korur iken başka âlemleri de düşünmek zihniyeti ile ve çok temiz ve dürüst maksatla teşkil olunan Türkiyedeki karantina idaresinin devlet işlerini müşküllere uğratan bir istiklâl kazandıktan ve Türkiyede devlet nüfuzunu hiçe indiren varlığa senelerce tahammül ettikten sonra bu idare Lozan muahedesile Osmanlı Türkiyesinin tarihine mal edildi ve Montrö mukavelenamesi ile de geriye kalmış olan enkaz temizlenerek Türkiye Cumhuriyeti bu bahiste de kendi kanunlarını hakim kıldı.
